

Anders Falk på Tofta

- En bohusslänsk storbondes testamente -

Ur boken Kvinnor Präster Torpare Bönder
Utgiven 1962 av Sven Rydstrand

Den stora bohusslänska sillfiskeperioden under slutet av 1700-talet gjorde många fattig man förmögen. En och annan av dessa uppkomlingar förstod också att göra vårt landskap heder genom sina hastigt förvärvade rikedomar och lever därför ännu kvar till namn och hågkomst i dessa bygder. Så är t.ex. fallet med den inte så lite originelle storbonden Anders Falk på Tofta i Morlanda socken. Det torde vara helt få bohussläningar, som inte någon gång hört talas om honom, mannen som donerade nästan all sin egendom till Morlanda församlings fattiga.

Anders Falk föddes i Veddige socken i Halland år 1764 såsom son till en fattig bonde med många barn. Redan vid 15 års ålder måste pojken bege sig av hemifrån till Göteborg för att försöka tjäna sitt uppehälle. Det blev för honom att den första tiden arbeta än hos bagare, än hos slaktare i den stora staden. Men han hade inte så stor lust för dessa sysslor, och därför stannade han inte länge på varje plats. Snart ledsnade han på stadslivet och beslöt följa med ett fartyg ut i den bohusslänska skärgården, där han fick anställning som arbetare vid ett av de många silsalterierna. Det var ett yrke, som passade honom, och som han hade gott huvud samt var ärlig och rättfram, steg han snart i aktning hos sina överordnade, som befordrade honom till uppsyningsman och bokhållare vid salteriet. Han tjänade också bra med pengar och kunde om några år sätta upp ett eget salteri vid Hälleviksstrand. Därifrån flyttade han till Mollösund och köpte silsalteriet Konungsholm, vilket den kände frälsemannen och ägaren till Vese säteri i Bro socken, Jacob Bergström, då innehade. Falk gifte sig med Bergströms 18-åriga dotter, och det synes ha blivit ett lyckligt äktenskap, trots att Falk var 22 år äldre än sin maka.

I Mollösund tjänade Falk sig så förmögen att han på 1830-talet kunde inköpa flera stora gårdar i Bohuslän, en utmärkt penningplacering på den tiden. Den största av dessa gårdar var Tofta i Morlanda socken, som Falk gav 16 000 riksdaler för. Senare köpte han även gårdarna Svanvik och Tönsängen i samma socken samt Hermansröd i Brastad på Stångenäs. Han bosatte sig då på Tofta såsom ägare av två hela hemman, vilket är rätt mycket efter bohusslänska förhållanden.

Om Anders Falk som husbonde på Tofta i början av 1800-talet låter vi nu Carl S. Lindblad berätta ur sina "Skärgårdsbilder":

"Han blev en mycket ivrig och sparsam jordbrukare. Sträng var han, men rejäl. Rädd om sitt var han, men han kunde vid sina tillfällen visa mycken hjälpsamhet. Klockan 4 om morgonen stod en piga upp och kokade kaffe till herrn och hushållsfröken, som klockan 5 började sin dag. Jämt såg man den långa gestalten (i sin skinnjacka, när det var kallt) ströva över gården och hagar. Överallt inspekterade han. Då veckan var slut, kommo torparna med fyrkantiga stavar, vilka Falk lade vid motsvarande han hade, och så gjorde han med en liten såg en skåra i sin och torparens dagsverksstav eller kavle på en gång, en skåra för varje arbetsdag. Det var enkelt bokhålleri. En i Falks ärende stadd snickare hade omkommit, och Falk tog hans treåriga dotter Stina till fosterdotter. Till henne hade han mycken faderlig känsla och gav henne betydande arv."

Mot slutet av sin levnad blev Anders Falk mycket ensam. Såväl hans hustru som hans ende son var döda för länge sedan, och han hade därför inga närmare anhöriga, som kunde göra anspråk på hans egendom. Därför beslöt han att bortskänka största delen därav till Morlanda församlings fattiga. Han gjorde alltså nu en av de allra vackraste donationer, som någonsin kommit en bohusslänsk församling till del. Hans testamente, som är mycket intressant ur många synpunkter, återges här till största delen, blott med uteslutande av några mindre betydande avsnitt:

"Då min höga ålder och svaga hälsa dagligen påminner om allas vår lott, döden, och mitt enda barn, sonen Peter, före mig gått ur tiden, har jag aktat nödigt att nu med sunt förnuft och fri vilja förordna, huru efter mitt dödliga fränfalle med min egendom, så lös som fast, förfaras skall, nämligen:

1. Såvida Herren bevarar denna min egendom för olyckshändelser, giver och donerar jag i kraft härav Tjugotvå tusende (22 000) Rdl rgs till en fattigförsörjningsanstalt för Morlanda församlings fattiga, företrädesvis inom skärgårdarna, nämligen moderförsamlingens och således icke capellernas, vilken summa, som i säkra reverser i diverse mina här på orten, det vill säga Orust varande skuldenärer är att tillgå, emottages och förvaltas av en Direktion, vald av församlingens pastor, i vilken han själv är ordförande och består av fyra välkända bönder. Vilken Direktion utan tvång av annan nu varande eller framdeles blivande kommunal styrelse äger att ensamt och allena handhava mina i detta förordnande gjorda dispositioner.

Till samma fattigförsörjning giver och donerar jag även härmed för evärderliga tider halva kronoskattehemmanet Svanevik, hela frälsehemmanet Tofta samt tre sextondelar Tönsängen eller Slätterna kallat, endast med det obetydliga förbehåll, att Bernt Larsson, som nu brukar Slätterna, skall mot annat arrende och villkor, som han till mig utgör, därstädes sitta orubbad för sig och sin hustrus livstid, samt att jag själv antager de arrendatorer, vilka sedan de tolv första åren efter min död skola bruka egendomen, med skyldighet att varje år i april betala arrendet i alla dessa tolv åren, samt äger bemälte direktion full rätt att bortarrendera och

disponera över egendomen med alla dess tillhörigheter, varvid uppmärksamhet i synnerhet bör fästas vid åbyggnadernas goda stånd och underhåll, ej mindre å hemmanen än därunder liggande torplägenheter, ävensom att de vid avträdet lämnas i samma skick som de vid tillträdet, enligt då verkställd husesyn, emottages, och torde därför vara rådligt, för att kunna träffa gott och ärligt folk till arrendatorer, under hand uppgöra arrendekontrakt. Med få ord: Med denna av mig i hjärtlig välmening gjorda uppoffring är det min yttersta önskan, att direktionen så handlar, som med gott samvete är förenligt, synnerligas! som det är en Morlanda församlings fattigas tillhörighet, varjämte jag tillförser mig såsom ett oeftergivligt villkor, att nämnda direktion vid mitt frånfälle och sedan den emottagit här ovan stående belopp, med avskrift av hela testamentet vill ingå till Konungens Befallningshavande i Göteborg samt å testators vägnar anhålla, att nämnda auktoritet täcktes åtaga sig överinseendet av kapitalets säkra bevakande och förvarande av räntan på sätt testamentet lyder.

För övrigt då rätta huvudsaken är att på ändamålsenligaste sätt ordna frukten av berörda tillgångar, har jag för det första velat bestämma, att av arrendet å fastigheten två hundra rd rgs skall användas till uppköp efter sig företeende högsta behov av några 5–6 alnars båtar åt fattiga, odugliga fiskare, som annars merendels tillgripa tiggarsstaven. Detta understöd bör dock företrädesvis tillfalla fiskelägena Stocken, Råön och Hälleviksstrand, varför ock på vardera av dessa ställen utses tvenne personer, vilka för direktionen uppger dem, som anses därav böra komma i åtanke och vilka hava tillsyn däröver att backar och båtar väl vårdas och underhållas.

Det återstående arrendebeloppet utdelas varje år till församlingens övriga fattiga, vad här nedan bestämmes. Jag har visserligen önskat, att av de ovan nämnda 22 000 rgs någon arbetsanstalt, för exempel någon segeldukstillverkning kunnat inrättas, men då jag för min höga ålder och svaga hälsa själv under min livstid icke kunnat gå i författning med utförandet härav, så får jag även lämna åt direktionens gottfinnande att fullgöra min önskan i detta avseende, eller helt enkelt sammanslå denna fond med fastigheten och av summan av

bådadera under namn av "Falkiska Donationen" en eller tvenne gånger om året göra utdelning till Morlanda församlings med därtill hörande fiskeläges många fattiga samt så kallade Pauvres honteaux, dock fästes härvid det villkor, att sådana fattiga, som äro eller framdeles komma i den belägenhet att de berättigas till hel försörjning av församlingen, icke må av berörda anslag komma i åtnjutande, såvida icke direktionen av särskilda omständigheter finner högsta behovet så påkalla.

2. Skall min fosterdotter Stina hava 10 000 Rd rgs.

3. Min avlidne son Peters efterlämnade barn, Sofia, tillkommer Ett tusen Rd rgs. Dör Sofia ogift, tillfaller nämnda summa prostinnan Kamp och min fosterdotter Stina hälften vardera.

4. Mina i Halland varande släktingar tillkommer systersonen Per Andersson såsom lagligt arv för den av mig i hemmanet Näs uppburna fastighetslösen Femtio Rd rgs.

5. Till min födelseort Veddige giver och donerar jag Ett tusende fem hundra Rd rgs såsom bidrag till inköp av en för dess kyrka passande orgel, vilka medel direktionen äger att till därvarande pastor och kyrkoråd översända.

6. De av mig till Mollösunds församling donerade Ett tusende Rd rgs till uppförande av ett för lägets barn passande skolhus, äro av skolstyrelsens ledamöter emottagna och för ändamålet använda, så att skolan redan är i full gång.

7. Min goda och ömma svägerska Prostinnan Kamp skall hava hemmanet Herrmanseröd, som jag i gåvobrev av den 8 nov. 1843 åt henne donerat.

11. Min gode vän, kyrkoherde C. A. Heyman, skall sedan han jämte min svägerska, prostinnan Kamp, och pastor J. F. Ekman med samvetsgrann redlighet och drift utfört och delat allt, efter vad förordnandet bestämmer, äga full rätt att av boets tillgångar uppbära femhundra Rd rgs.

13. Allt vad mina torpare enligt bok eller revers äro mig skyldiga, skall genast avkvittas och dessutom dem tillfalla, Olle Hansson, Olle Svensson och Lars Olsson vardera etthundra Rd rgs samt änkan Greta Olsdotter Tjugofem Rd rgs.

17. Min släkting Carl Berndtsson i Halland, som ägnat god omtanke om sina gamla föräldrar, må därför som apart gåva uppbära Tvåhundrafemtio Rd rgs.

21. Även torde härvid böra erinras, att Berndt Larsson på Slätterna istället för 200, som han nu göra, skall efter min död under sin och sin hustrus livstid utgöra endast 180 dagsverken.

22. Vad slutligen min hädangångne son Peters efterlämnade enskilda löseegendom angår, så har jag denna på följande sätt velat förordna:

1. En summa av Ett tusen femhundra Rd rgs av bemäلت min sons i livstiden ägande kontanta fordringar skall användas till det flickebarn vid namn Sofia, som han haft med dåvarande pigan Brita Andersdotter på Råön och till hennes förmyndare jag antagit och häradsrätten förordnat, nämndemannen Anders Nilsson i Tönsängen. Skulle bemälte Sofia dö ogift, tillkommer nämnda summa min i första punkten gjorda donation utom Tvåhundra Rd rgs, som tillkommer barnets moder.

2. Ett tusen Rd rgs av samma fordringar tillkommer Mamsell Malin Lundgren på Röe (i Bro socken), dem hon efter eget gottfinnande äger disponera. Sedan min son Peters löseegendom blivit vederbörligen realiserad, skall beloppet därav lika fördelas vare sig genom auktion eller byte mellan min svägerska, prostinnan Kamp, ovan nämnda min fosterdotter Stina och flickan Sofia, med undantag av cheffoniern, som utan lov och byte tillkommer Stina.

Till yttermera visso varder detta mitt förordnande i nedanskrivne vittnes närvaro av mig egenhändigt underskrivet, som skedde på Tofta den 7 februari 1853.

Anders Falk (LS)

Att herr Anders Falk med sunt förnuft och av fri vilja upprättat det här gjorda förordnandet samt detsamma egenhändigt underskrivit, det varder oss tillkallade och på en gång närvarande vittnen under övlig eds förbindelse intygat och bekräftat.

Tofta som ovan:

J. F. Ekman, komminister. (L S)

N. A. Lindblom, kapellpredikant. (L S)

C. Gust. Törnsten, inspektor på säteriet Morlanda. (L S)"

Anders Falk var som synes i många avseenden en föregångsman. Han ville sålunda genom sin donation göra det drägligare för de fattiga och upprätta ålderdomshem för dem, långt innan de styrande i landet hunnit ordna med sådana saker. Och han ville försöka råda bot mot arbetslösheten i den bohuslänska skärgården mellan sillfiskeperioderna genom att upprätta arbetsstugor och grunda segelduksväveri. Hans donation till en skola i Mollösund och till en kyrkorgel i Veddige visar hans stora intresse för såväl en vidgad folkbildning som för kyrkosångens höjande i bygderna. Det fanns ju blott helt få folkskolehus på den tiden, och det var mycket sällsynt med orglar i landsbygdens kyrkor.

Inskriften på Anders Falks gravsten

Blott några få månader efter det att han skrivit färdigt sitt testamente avled Anders Falk på Tofta. Det var den 27 juli 1853. Han blev begravnen på Morlanda kyrkogård. Och dit har många fattigas tacksamma tankar gått under de gångna åren.

Vid sin död hade Anders Falk inga närmare anhöriga i Bohuslän än sin avlidne son Peters dotter Sofia. Hon fick dock, som framgår av testamentet inte ärva så värst mycket av sin rike farfars egendom. Tusen kronor var dock på den tiden en ganska betydande summa.

Sofia, som var född på Råön i Morlanda år 1835, fick växa upp under rätt lyckliga förhållanden hos fosterföräldrar på Bastholmen, sedan hennes moder ingått äktenskap med fiskaren Lars Christensson på Råön.

I trettioårsåldern gifte sig Sofia med dåvarande klockaren i Dragsmark, hemmansägaren Anders Andersson i Munkeby. År 1882 blev hon änka. Då ägde nämligen en tragisk händelse rum. Klockare Andersson var ute på en segeltur och blev därunder överfallen och rånmördad av tvenne män. Hans lik blev kastat i sjön, och brottet blev aldrig utrett. Själv dog Sofia på Kärlingsund i Dragsmark år 1912.

Men på Bokenäslandet lever ännu deras barn och barnbarn, vilka sålunda är ättlingar i rakt nedstigande led till den godhjärtade och minnesvärde Anders Falk – hallänningen, som blev bohusläning.